

**ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ МӘДЕНИ МҰРАСЫ ҰЛТТЫҚ
ТУРИЗМДІ ДАМУ КОНТЕКСТІНДЕ**
**THE CULTURAL HERITAGE OF THE GREAT SILK ROAD IN THE
CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF NATIONAL TOURISM**

Ақмарал МАЛДЫБЕК*
Гүланда ДАЙРАБАЕВА**

Түйіндеме

Мақалада Ұлы Жібек жолы мұрасының мәдени туризмді жандандыру мүмкіндіктері қарастырылған. Азия мен Еуропа халықтарының өмірінде Ұлы Жібек жолының экономикалық және саяси маңызы зор болды. Ол Шығыс пен Батыстың арасындағы ерекше көпір іспеттес болды, оның арқасында халықтардың сауда-саттық және мәдени салада ынтымақтастығы жүзеге асырылып отырған. Бұл халықтар мен елдердің қарым-қатынас түзуінің ең жақсы жолы сауда, мәдениет және ғылым жолы болып табылатындығының дәлелі болып табылады. Сондықтан да біздің заманымызда Ұлы Жібек жолы дәстүрін қайта жаңғыртып, қалпына келтіру үрдісі аса өзектілікке ие болып отыр.

Кілт сөздер: Туризм, мәдениетаралық сұхбат, Шығыс пен батыс, жаһандану, құндылықтар.

Summary

The article deals with the importance of the heritage of the Great Silk Road in the development of cultural tourism. The Great Silk Road undoubtedly had an important economic and political importance in the life of the peoples of Asia and Europe. It served as a kind of bridge between East and West, thanks to which there was interaction and cooperation of peoples in both trade and cultural sphere. It also shows that the most excellent way of contact and communication of peoples is the way of trade, culture and science. And that is why in our time the process of restoring the traditions of the Great Silk Road has become relevant.

Key words: Tourism, intercultural dialogue, East and West, globalization, values.

* Философия ғылымдарының кандидаты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті. Түркістан-Қазақстан.

Candidate of Philosophy, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University.

Turkestan, Kazakhstan. E-mail: akmaral.maldybek@ayu.edu.kz

** Философия ғылымдарының кандидаты, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті. Түркістан-Қазақстан.

Candidate of Philosophy, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University.

Turkestan, Kazakhstan. E-mail: Gulanda18@mail.ru

Әлемде Ұлы Жібек жолына деген коммуникациялық, көліктік, энергетикалық қызығушылық байқалуда. Көптеген ғасырлар бойы Еуропа мен Азияның арасында көпір рөлін атқарып келген біртұтас трансконтиненталдық Ұлы Жібек жолы материалдық құндылықтарды (сауда қатынастарды, қолөнерді, жаңа қоныстарды салуды) дамытып, оларды алмасу ісін ғана емес, тұтастай мәдени кешендердің өзара әрекеттестігін де қамтамасыз етеді.

Өткен ғасырларда еліміздің аумағынан Ұлы Жібек жолының өткені Қазақстанның бейнесіне ерекше сыр беріп, шетелдік қонақтардың айтарлықтай қызығушылығын туғызуда. Мәніне бойласақ, бұл – қазақ халқының генетикалық жадында ерекше белгімен қалған тарихи-мәдени маңызы зор болып табылатын үлгі ескерткіш.

Көптеген туризм аймақтарының тәжірибесі көрсеткендей, туризм саласын ойластырып дамыту мәдениетаралық құндылықтарды таратып, мәдениеттердің бір-бірін байытуына бірегей мүмкіндік туғызады.

Қазақстанның туризмді дамыту саласындағы әлеуетін талдай келе, көптеген ғалымдар мен тәжірибелі мамандар туризмді дамытудың экономикалық артықшылықтарының айқын болып табылатындығын, бірақ бүгінде қол жеткізілген нәтижелердің толық емес, оның себебі Ұлы Жібек жолының жеткілікті толық пайдаланылмайтын әлеуетті туристік қор болып отырғанында, сондықтан оны ықпалдастырылған ірі туристік өнімге айналдыруымыз қажеттілігі атап көрсетілуде.

Жібек Жолының Қазақстан аумағының екі мыңға жуық километрді құрайтын туристік негізгі ресурстары Жетісу мен Оңтүстік Қазақстанда жинақталған, ал Түркістан, Тараз және Алматы осы аймақта ерекше орынды иеленеді. Сондықтан, осындай көптеген туристік мекендері бар Жібек жолы үшін туризмді дамыту аса өзекті болып табылады.

Ұлттық туризмді дамыту контекстінде Ұлы Жібек жолының мәдени мұрасын зерттеу Қазақстанның ғана емес, жалпы халықаралық қатынастарды дамытудың да экономикалық келешегі жайын ойластыруға септігін тигізеді. Бұл жоба Қазақстанға өзінің географиялық жағдайының артықшылықтарын барынша тиімді пайдаланып, заманауи инфрақұрылымды құрып, қолда бар өнеркәсіптік әлеуетті әлемдік экономика талабына сай жетілдіріп, жаңа жұмыс орындарын ашуға және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік береді.

Ұлы Жібек жолы ескерткіштерін толығымен қамтудың негізгі мәселесі мемлекеттер арасындағы шекара болып табылады, яғни көшпелі туризм кезінде бір жерден екінші жерге немесе бір мемлекеттен екінші мемлекетке қоныс ауыстыру туристер үшін де, туризмді ұйымдастырушылар үшін де күрделі мәселе болып табылады. Мысалы, көшпелі туризмнің біріккен бағдарламаларын Ұлы Жібек жолы бойындағы қалаларда ұйымдастыру мен жоспарлау үшін сол қалалар орналасқан мемлекеттің бақылау-өткізу бекеттерінің өткізу уақыты мен мерзімін білу керек. Себебі, тіпті кейбір күндері, мысалы, мерекелік күндері бақылау өткізу бекеттері жұмыс істемейді. Мұндай қиыншылықтар Ұлы Жібек жолы бойындағы мемлекеттердегі көшпелі туризм маршруттарының өту үдерісіне кедергі келтіреді. 1-кестеде Ұлы Жібек Жолы бойында көшпелі туризм дамуының SWOT талдауы көрсетілген. Ертеде Ұлы Жібек жолының дамуы әртүрлі мемлекеттердің керуен жолдарын бақылау үшін геосаяси күреске байланысты болса, бүгінде ол аса қатты өзгерген жоқ: геосаяси тұрақтылық сол қалпы маңызды рөл атқарады. Тек, Ұлы Жібек жолының даму мақсаты өзгерді. Егер бұрын Ұлы Жібек жолы бойы көшіп-қону мақсаты сауда болса, бүгін көршілес өзара қатынас негізінде туризмді дамыту болып табылады (Алиева, Қалиева, 1992:108-109).

Артықшылықтары	Кемшіліктері
- табиғи ресурстардың молшылығы: жер рельефі, туристерге көрсетуге арналған табиғи объектілер; - туристік объектілер (көрнекті орындар); - әр елдің мәдениетімен танысу: халық дәстүрлерінің сақталуы және онымен танысу; - халықтың әлеуметтік-экономикалық дамуы: өмір сүру жағдайының жоғарылауы, халықтың білімділігі мен көзқарастарының дамуы; - инфрақұрылымның дамуы; - автотуризм, велотуризм, салт атты туризмді дамыту; - Ұлы Жібек жолы бойындағы әр елдің ұлттық өнімдерін шетелге шығару; - көрші мемлекеттермен достық қарым-қатынас орнату; - салауатты өмір салтын ұстану.	- осы сфераның дамуына арнайы мемлекеттік қолдаудың жоқтығы; - кездейсоқ апаттардың болуы; - мезгілдік саяхат жасауға баратын аймақтарға байланысты (қыста солтүстік аймақтарда қауіпсіздік ретінде, мұзтайғақ болғанда жолдарды жауып тастайды); - тілдік кедергі: аудармашылардың жетіспеушілігі, халықтың көпшілігінің халықаралық қатынас тілі болатын ағылшын тілін білмеуі.

Мүмкіндіктері	Кедергілер
- жаңа және бәсекеге қабілетті отандық турөнімдердің жасалынуы; - туристерге қызмет көрсетуге жаңа инновацияларды енгізу; - әлемдік туристік нарыққа еліміздегі туризмді насихаттау; - инвестициялар тарту	- экономикалық кризистің қалыптасуы; - табиғи апаттардың болуы; - саяси мәселелер: мемлекет аралық келіспеушіліктер

1 кесте. Ұлы Жібек жолы бойында көшпелі туризм дамуының SWOT-талдауы

Осылайша, көшпелі туризмнің тұрақты өсуі туризмнің дамуы, мұраны басқару және жергілікті қауымға құрмет көрсету арасында теңдікті қамтамасыз етуді талап етеді. Ол сонымен қатар Ұлы Жібек жолының тағайындалу орындары, меншікті сектор және азаматтық қоғам арасында кооперацияларды және жан-жақты әрекеттесуді талап етеді.

Капиталдарды, технологияларды, қызметтер мен ақпаратты қарқынды түрде ықпалдастыратын жаһандандыру процестерінің қозғалтқышы әлемдік сауда болып табылады. Жаңа елдерді, аймақтарды және тұтастай құрлықтарды біртұтас желі ішінде байланыстырып отырған жаһандық экономика бұрын серіктес болмаған мемлекеттерді өзара әрекеттестікке талпындырып, екіжақты және көпжақты қатынастардың сипатына, қарқынына және ұзақтығына өз әсерін тигізуде. Азия мен Еуропа арасындағы сауда-саттықты дамытудың жаңа мүмкіндіктерін қамтамасыз етуді, экономикалық, мәдени, әлеуметтік дамудың әртүрлі деңгейлерінде тұрған және саяси құрылысы әртүрлі болып келетін көптеген елдердің күш біріктіруін көздейтін Ұлы Жібек жолын қайта жаңғырту жобасы жаһандық даму үдерістеріне сай келеді.

Ғасырлар бойы Ұлы Жібек жолы әр алуан елдердің, халықтардың жақындасуына, олардың идея және білім алмасуына, тілдер мен мәдениеттердің бір-бірін дамытуына септігін тигізіп келген.

Ұлы Жібек жолы бойындағы мәдени өнімдердің ауысуы тек отырықшы өркениеттердің арасында ғана жүзеге аспады. Көшпелі қоғамда мәдени қарыштау болуы мүмкін емес деп ойлаудың өзі қате. Жалпы көшпелілер, оның ішінде әсіресе түркілер, үндірийлер,

арабтар адам өмір-тірлігінен айырғысыз нәрсе ретінде, қазір барша адамзаттың күнделікті тұрмысында қолданылатын көп бұйымдарды ойлап тапты. Бұл жөнінде тек олардың ұрпақтары ғана емес, сонымен бірге әділ пиғылдағы батыстық және ресейлік ғалымдар да жиі қайталайды. Мысалы, Л.Гумилев түркілер мен моңғолдардың материалды мәдениеттегі жетістіктерін жоғары бағалайды: «Қазіргі еуропалықтардың еркек жыныстыларын айтқанда, көз алдыңа келе қалатын киім-кешектің бір түрі – шалбарды көшпелілер тіпті ежелгі заманда-ақ ойлап тапқан. Үзеңгі 200 және 400 жылдар арасында бірінші рет Орталық Азияда пайда болған. Алғашқы, ағаш дөңгелекті көшпелі арба, әуелгі үлкен доңғалақты күймеге ауысты да, сосын оның орнын киіз үй басты, бұл көшпелілердің орман-тоғайлы тау қырларынан қиналмай асып түсулеріне жағдай жасайды. Ауыр да түзу семсердің орнын басқан қайқы қылышты көшпелілер шығарған жебелерді аңыратып, 700 м жерге дейін жеткізетін, сала-құлаш құранды садақты ойлап тапқан да солар. Ақыр сонында, ол заманда тұрғын жайдың ең жетілген түрі киіз үй болып есептелетін» (Гумилев, 1992:39).

Сарыарқадағы көшпелі тайпалар мен Орталық Азияның егінші, қолөнерші қауымының товар айырбастайтын орталықтары Ұлы Жібек жолы бойындағы қалаларда орналасқан. Мысалы, Отырарда биік қорған, қақпа, сәулетті медресе-мешіт, мұнара, кітапхана ғимараты, қала әкімінің мекемесі т.б. көркем құрылыстар болған. Қару-жарақ, алтын-күміс, асыл тас бұйымдары, шыны ыдыстар, зат қоймаларының табылуына қарағанда, қалада зергерлер мен темір ұсталары, шыны, керамика шеберлері тұрғаны көрінеді. Жувейнидің жазуына қарағанда, 1219 жылы моңғолдар ойрандап кеткен Янгикент (Жанакент) осының нақтылы көрінісіне жатады. Жазба деректерде көрсетілуінше, қала Сырдың Арал теңізіне құярлығына орналасқан, Оғыздардың көне астанасы болды. Қаланың биік дуалы, мұнара, қақпалары болған. Ежелгі Русьтің, Новгородтың, Хазар, Бұлғар хандықтарының көпестері Хорезм, Үндістан, Қытай саудагерлерімен тауар айырбастап тұрған. X ғасырдағы араб саяхатшысы Ибн Хаукал Янгикентке Үргеніштен 10 күнде, Фарабан 20 күнде жетуге болатынын хабарлайды (Маргулан, 1950:37).

XVI–XVII ғасырлардағы архитектураның мұралары Сырдарияда, Қаратау төңірегінде, Талас, Шу, Сарысу аңғарларында, Торғай даласында біркелкі тәуір сақталған. Тастан салынған ескерткіштер көбінесе Маңғыстауда, Сағыз, Жем алабында, Орталық Қазақстанда,

Жетісуда, Алтай, Тарбатағай тауларында ұшырасады. Баршынкенттің іргесін Алып Мамаш Бектің (Алпамыс) жұбайы Баршын сұлу зираты маңына қоныстанушылар көтерген. Жамал Қарши, Пано Карпини, Гетум, Керикос т.б. саяхатшылардың мұнда жолы түскен. Ол Оғыз хандығының Сыр бойындағы мәдени, экономикалық байтағының біріне жатады. Онда базар, мешіт, медресе, қонақ үй, керуен сарайлары, зәулім мұнаралар, биік дуал, мықты қақпалар болған. Қалада Қорқыт пен әл-Фарабидің дүниетану жолына түскен, Құсамеддин Баршынлығы қатарлы ақын, жазушылар тұрған.

Араб тарихшысы Мақдиси: «Сауран жеті қабат қоршалған қала, рабад, мешіті бар» (Машук, 1967:26), – деп еске алады. Кейбір деректерде оның «шайқалмалы минареті», сәулетті ғимараттары, жер астынан келетін кәріз суы хақында баяндалады. Тарихи көркемдік қасиеті жағынан қазірде қирап біткен Сауран мұнарасы көңіл қоярлықтай. Бұқара мұнаралары тәрізді салынған, биіктігі 16 метрге баратын іргелі мұра. Бөгім мұнарасы да, Сығнақ қаласының Сунақ-ата ғимараты да сондай мұралар. Сарайшықтағы қазақ хандары Жәнібек пен Қасымханның, Түркістандағы Есім мен Жәңгірдің мазарлары да сәулеті жағынан ерекше көрнекті ескерткіштер.

Баласағұн Батыс Түрік, Қарлұқ, Қарахан, Қарақытай мемлекеттерінің астанасы болды. VIII ғасыр жылнамаларының көрсетуінше, Суябтан шығыста 20 шақырым, Шудың сол жағасына орналасқан. Мұнда 1069–1070 жылдары Жүсіп Баласағұн өзінің «Құтадғу білігі» (Құт негізі білік) дастанын жазды. 13 мың жолдан тұратын түркі тіліндегі бұл дастанда саясат, мемлекет, басқару, әскери іс, кемеңгерлік, ақыл-парасат, әділеттік, ар-ождан, салт-дәстүр және т.б. жөнінде философиялық трактаттар берілген. Профессор У. Шалекенов басшылығындағы археологиялық экспедиция қазып жатқан Ақтөбе мекені ежелгі Баласағұн болуы мүмкін деген болжам бар. Өйткені, одан 6000 дана қола теңгелер, ақша соғатын орын, т. б. табылуы, қаланың шахристан мен рабатқа бөлінуі, оның ірі саяси, экономикалық, мәдени орталық болғанын дәлелдейді (Шалекенов, 1985).

Тараз туралы алғашқы рет Византия елшісі Земарх жолжазбаларында хабарланады. М. Қашқари Тараз тұрғындарының түркі және соғды тілінде сөйлейтінін көрсетеді. Ол Ұлы Жібек жолының және қимақ, қыпшаққа баратын керуен жолының түйіскен жеріне орналасқан. Араб географы Мақдиси: «Тараз – бау-бақшалары, үйлері тығыз салынған, бекіністі қала. Айналасында терең оры,

4 қақпасы бар, қала ортасынан өзен ағып өтеді, оның маңында Сус, Құл, Такабат, Шельжи қалашықтары бар» (Волин, 1960, 81), – деп жазады. 1221 жылы Жетісуда болған қытай саяхатшысы Чан Чунь «Тараз маңының халқы егіншілікпен қатар жібек өсіріп, шарап қайнатуды біледі» (Волин, 1960), – деп хабарлайды. Қарахандар тұсында мұнда Қарахан мазары, Айша бибі, Бабаджа хатун күмбездері қатарлы сәулет өнерінің тамаша үлгілері тұрғызылған. Ішкі қабырғалары түркі халықтарының аңыз-ертек кейіпкерлерінің суреттерімен әшекейленген Тараз моншасының даңқы шыққан. Монша еден астынан жүргізілген жылу жүйесі арқылы жылытылған. Шешінетін, жуынатын бөлімдері күмбезделіп, өріліп шығарылған. Су ұзындығы 0,7 м, диаметрі 0,25 м, құбырлармен келтірілген. Қалада XI–XII ғасырларда ақша-теңге соғылып тұрған.

Талғар Іле Алатауының қойнауына орналасқан. Терістігі мен түстігінде қақпалары болған, бекініс дуалдарының биіктігі 5–6 м. Қарауыл мұнаралары, мешіт, базары бар, іргесі VIII–IX ғасырларда қаланған. Қола, қыш ыдыстардың көп табылуына қарағанда, қала халқының дені қолөнершілер болса керек. Қала жұртынан табылған 2 мыс табақта тәж киген адам басында қанатты арыстан суреті бейнеленген. Бұл Қарахан билеушілерінің символы екені белгілі (Городуцкий, 1928:39). Қойлық (Қаялық) Лепсі өзені алабында орналасқан. Монғол жаулауына дейін Қарлұқтың Арслан ханының ордасы тұрды. Елші Вильгельм де Рубрук Қойлықтың қураған орнында 1253 жылы күзде болған. Қала жұртынан қыш ыдыс-аяқтар, құмыра, көзе, кесе, қола теңгелер табылды. Қала археологтардың есебі бойынша IX–XI ғасырларда барынша гүлденген (Байпаков, 1968).

Жоғарыда қарастырылған ортағасыр қалалары бір-бірімен керуен жолдары арқылы жалғасып жатты. Әсіресе, Сыр бойын жағалай Янгикенттен Еділге, Итиль қаласынан Волганы өрлей Бұлғар хандығына, оңтүстікке қарай бұрылып, Кавказдан Византияға, онан әрі Киев Русіне баратын жолдың Итильден жететін тармағы да болған. Ежелгі Киевтің, Новгородтың, Смоленскінің, Рязанның, Кавказдың, Хазар мен Бұлғар жұрттарының жиһанкез көпестері Еділ дариясынан өтіп, Қыпшақ хандығына, одан Сырға еңкейіп, Янгикент, Отырар, Тараз, Баласағұн шаһарларын аралады. Мұнда парсы, үнді, қытай көпестерінің исфәһани асыл қылышын, шайын, жібегін, қымбат тастарын өз тауарларына айырбастады. Түріктерден былғары ертұрман, қару-жарақ, асыл тұқымды сәйгүлік аттар сатып алды. Киев пен Новгородтың ескі жұртын қазғанда Тараз, Шаш, Самарқанда

соғылған 144 монета табылды (Хасенов, 1988:97). Осыған қарағанда орыс жерлерімен сауда айырбас байланысының бағы заманнан-ақ орныққаны көрінеді. Қытай, Үнді, Хорасан саудагерлері Шығыс Түркістаннан Бедел, Ақсу асуларынан асып, Аспара, Мерке, Құлан, Барысхан қалаларын басып өтіп, Таразға келіп жүрді, бұл Жібек жолының бір тармағы есептеледі. Тараздан шығып Қимақтар еліне, онан әрі Енисейдегі қырғыз жеріне баратын да керуен жолы болды. Испиджабтан терістікке қарай шыққан жол Қаратауды бөктерлеп, Катикент, Баба-ата, Созақты басып, Кеңгір, Жезді, Нұра, Ырғыз, Ертіс аңғарларымен қимақ-қыпшаққа, онан әрі Алтай – Саяндағы Боғра, Яғма, қырғыз, телестерге жетті. Бұл жолдар Орта ғасырлардағы Қазақстан тайпаларын дүниенің шар тарабымен жалғастыратын сауда-айырбастың күре тамырлары еді.

Түркілер – қала мәдениетімен бірге адамзат өркениеті тарихында тас қашау, тас бедерлеу, тасты қырнап, бәдіздеу өнерімен де даңқы шыққан ел. Тас бейне жасау өнері әуелгіде жартастарға шекіп салудан басталған. Соның өзінде тастан адам бейнесін қашау сатысына бірден жетпеген. Мұның алғашқы қадамы онғұндардың кескін-келбетін ұқсатудан көрінеді. Бұл саладағы аса білгір ғалым Әлкей Марғұланның топшылауы бойынша: «Ең ескі тас мүсіндер ғұн дәуірінде – б.з.б. II–I ғ., б.з., I–V ғасырларда шыға бастаған. Олардың құрылысы өте биік, ... 8 метрге дейін жоғары көтеріліп тұрады. Оларда тек бас жағын ғана әдемілеп безендірген, өзге пішіні салынбаған... Ғұндардың тас мүсіні ата-ананың рухын қадірлеуден шыққан, аспанға, күнге табынудың бір елесі» (Марғұлан, 1984).

Ұлы Жібек жолы мәдениетінің тағы бір сабағы мәдени қарым-қатынастардың көпжақтылығы болып табылады. Тек отырықшылар көшпелілерге емес, сонымен бірге көшпелілер де қалалық мәдениеттің өркендеуіне үлкен үлес қосып отырған.

Шығыс пен Батыстың сұхбаты монғолдық мемлекеттерде де өз жалғасын таба білді. Мысалы, Гильом Рубрук монғолдардың астанасы Қарақорымға келгенде, қаланың бір бөлігін алып жатқан мұсылман көпестерін және қолөнершілерін кездестірді, онда екі мешіт орналасқан екен, ал христиандық шіркеу қаланың басқа жағында орын алған. Қалада еркін түрде мұсылмандар мен несториандар, буддашылар мен дәстүрлі көшпелі сенім өкілдері пікір таластырып жатты.

Этникалық және діни көптүрлілік өнерде стильдердің алмасуына әкелді, көптеген өнер туындылары эклектикалық сипатта жасалды.

Г. Рубрук оны былай суреттейді: «Хан сарайына кіре берісте ұста Вильгельм күмістен үлкен ағаш үлгісін жасаған, ағаштың тамырлары арыстан бейнесінде орындалған, одан сүт ағып жатқандай болып көрінеді, күміс ағашты жылан орап алған, ал ағаштың ең жоғары жағына періште мүсіні қойылған...» (Даркевич, 1976:158–159). Шынында да бір өнер туындысында әлемнің бүкіл стильдері араласып кеткен.

Ұлы Жібек жолы тек бейнелеу, сәулет, мүсін өнершілерінің тоғысуына ғана емес, сонымен қатар жылжымалы халық театрының алғашқы түпнұсқаларының қалыптасуына игі ықпалын тигізді. Айталық, Ұлы Жібек жолының аяқталатын жері Византияда Шығыс пен Батыс үйлесімді кездесті. Константинопольдегі мейрамдарда неше түрлі орталық азиялық масқарапаздар мен бишілер, акробаттар, мен даршылар өз өнерлерімен халықты баурап алған. 1161 жылы императордың бұйрығымен алаңға жер шарының танымал барлық халықтарының өкілдері ұлттық киімдерімен шығып, өнер көрсеткен (Малдыбек, Тұрсынбаева, 2009: 73).

Тауарлар тиелген керуендермен бірге кезбе жыршылар мен өнершілер бүкіл Еуразияны тоқтаусыз аралап жүрген. Олар өз өнерлерін сасанидтік Ирандағы шахиншахтардың алдында да (Так-и-Бостандағы жартастағы кескіндер), соғдылық дихандардың тойларында да (Педжикенттегі суреттер), омейяд халифтерінің қабылдауында да (Сириядағы фрескалар), Тұран әмірлерінің мейрамдарында да (Синьцзяндағы бейнелер) көрсеткен (Малдыбек, Тұрсынбаева, 2009: 75).

Ұлы Жібек жолы фольклордағы стильдер мен мазмұндардың алмасуына да үлкен әсер етті. Бұл эпостық құбылыстар өнердің басқа түрлерінде де көрініс тапты. Еуразияның көп бөлігін жаулап алған түркілік эпостардың мотивтерімен жасалған мәдени артефактылар әр жерде табылып жатыр.

Жоғарыда аталып өткендей, Ұлы Жібек жолы бойында көркем мәдени өнімдердің алмасуында көшпелілік рәміздер өз қолтаңбасын жоғалтқан жоқ. Бұл, мысалы, түйе мен жылқыны бейнелеуге қатысты. Түйе бейнелі таңбалардың көбінесе Ұлы Жібек жолы дамып тұрған VI–VIII ғасырларда көп болғанын есепке алсақ, түйе бейнесі Қазақстан мен Орта Азия тұрғындарының дүниетанымында ерекше рөл атқарғанын есте ұстаған жөн. Осы жөнінде К. Байпақов пен А. Нұржанов мынадай ойларын алға тартады: «Түйе бейнесі мифологиялық, әулеттік және әсемдік тұрғысынан белгілі бір дәрежеде

тарихи, мағыналық және көркемдік даму жолынан өткен. Бұл арада біз үшін негізінен Жетісудың көршілес мәдени-тарихи аудандарымен этносопсия байланыстарын түсінуге, ең алдымен Жетісу мен Соғды арасындағы дәстүрлі қарым-қатынасты айқындай түсуге жол ашатын әулеттік сипаттың мәні зор. Осынау жануардың Жетісудағы ең көне бейнесі қола дәуірінен қалған тастағы таңбаларда кездескен. Конус пішінді тұғыры бар, ортасында бастарын түйістіріп тұған түйелер бейнеленген дөңгелек табақша түріндегі сақтардың жұпар тостағаны Жетісудан бастау алады» (Richter, Baumann, Liebner, 1999:154) .

Ұлы Жібек жолы мәдениетіндегі көркем идеялармен ауысу туралы сөз қозғағанда, олардың дәлеліне Орталық Еуропадағы руна жазуының үлгілері, гректегі шамандыққа сүйенетін өнер формалары, Ақ Бешімдегі будда ғибадатханасын аршу негізінде табылған, бетінде бастарына тәж, үстеріне салтанат киімін киген еркек пен әйел бейнеленген өрнекті алтындатқан 7 қаптырма, Алматы маңындағы Қарғалыдан табылған біздің заманымыздың I–II ғасырларына жататын қабірдегі шөгіп жатқан түйелер бейнеленген, асыл таспен зерлендірілген екі алтын сақина туралы айтуға болады.

Ұлы Жібек жолы бойындағы мәдени ауысулардың тамаша бір үлгісіне Алматының маңайындағы қазба жұмыстарында табылған құрбандық сәкісі жатады. Бұл мәдени артефактіде бүкіләлемдік көркем және діни сана тоғысып тұрғандай. Осында түркілердің «аң стилінен» әлемнің тіршілік етудің мейрамдылығы мен рухани тазарудың күндерін мойындауымыз қажет. Оларда табиғат алғашқы рет өзінің көркем шаттануына жетеді, оларда бірінші рет өміршеңдік ұстыны көркем феномен бола бастайды. Мифтік тұғыр бойынша бұл бейнелердің әркелкі және ретсіз дүниесі тек айыпталуға лайық; дәл осылай, бәлкім, Ұлы Жібек жолы бойындағы мейрамдардағы салтанаттар оған сондай қатынаста болған шығар.

Claus Richter, Bruno Baumann, Bernd Liebner өздерінің «Die Seidenstrasse. Mythos und Gegenwart» атты мақаласында да: «Бүгінгі күні Ұлы Жібек жолының маршруттары қапырықты шөлдермен, биік таулы шатқалдармен және де жүзжылдық естелігі сақталған архитектуралық ескерткіштері бар көне қалалармен өтеді» деп баға берген» (Малдыбек, 2008: 304). Терең тарихи із қалдырып, Жібек жолындағы елдердің мәдениеттерін байытқан Шығыс пен Батыс арасындағы бейбіт айырбас мәдениетаралық сұхбаттың маңыздылығын дәлелдеп, қазіргі заманғы қоғам үшін құнды сабаққа айналды.

Жібек жолын қайта жандандыру – бұл ұқыпты стратегиялық жоспарлауды талап ететін күрделі көп жақты жоба. Жібек жолы – ежелгі маршрут бойындағы жай ғана құрылыс жолы емес, инфрақұрылымның дамуы, тиімді ынтымақтастық үшін ең жоғарғы деңгейдегі қолайлы жағдайды құруды толық жетілдіру заңнамасы, сонымен қатар қатысушы елдер арасындағы өзара түсіністік жетістіктерінің бірі (Richter, Baumann, Liebner, 1999:58).

Қоғам дамуының бірден-бір шарты халықтар мен өркениеттер арасындағы белсенді ақпарат алмасу болып табылады. Халықтар арасындағы қарым-қатынастардың арқасында мәдени жетістіктер әлемге таралып отырған. Біртұтас мәдени қабаттар шұрайлы топыраққа сіңіп, жаңа тарихи өмір жағдайында дамудың жаңа кезеңі басталып отырған: ол мәдениеттер өзгеріп, жергілікті жағдайға бейімделіп, оның қасиеттерін бойына сіңіріп, жаңа мазмұнмен толықтырылып, оның жаңа пішіндерінің дамуы орын алған. Бұл процесте керуен жолдарының, атап айтқанда, ежелгі заманда және ерте орта ғасырларда Қытайды, Үндістанды, Орта Азияны, Орта және Таяу Шығысты, Жерорта теңізін байланыстырып тұрған Ұлы Жібек жолының рөлі ерекше болған. Бұл тұжырымдама аясында Ұлы Жібек жолы дәстүрін қайта жаңғыртудың Қазақстан ғана емес, Орталық Азия үшін ғана емес, бүкіл әлем үшін маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Claus Richter, Bruno Baumann, Bernd Liebner. *Die Seidenstrasse. Mythos und Gegenwart*. – Hamburg: Hofmann und Campe, 1999. – 304 p.
- Алиева Ж.Н., Қалиева А.Б. *Ұлы жібек жолындағы көшпелі туризмнің дамуы* // Journal of Geography and Environmental Management. №4 (47) 2017
- Байпаков К.М. *О локализации городов северо-восточного Семиречья* // Вестник АН КазССР. – 1968. – № 7. – С. 4–7.
- Волин С.Л. *Сведения арабских источников о долине реки Талас* // Записки АН КазССР. – Алматы, 1960. – Т. 8. – С. 81–89.
- Городецкий В.Д. *Талгарское городище*. – Ташкент: Изв. Средазкоминс., 1928. – Вып. 3. – С. 12–15.
- Гумилев Л.Н. *Қиял патшалығын іздеу*. – Алматы: Балауса, 1992. – 448 б.
- Даркевич В.П. *Аргонавты средневековья*. – М.: Наука, 1976. – С. 200.
- Малдыбек А.Ж. *Ұлы Жібек жолы және өркениетаралық байланыстардың кейбір аспектілері* // III Сатпаев оқулары ғылыми-теориялық конференция материалдары.- Павлодар, 2008
- Малдыбек А., Тұрсынбаева А. *Шығыс және батыс өркениеттері арасындағы мәдени сұхбат ұстынының мүмкіндігі және шектері* // Изденіс. Гуманит. ғылымдар сер.. -Алматы, 2009, N №1.-С.72-76
- Маргулан А.Х. *Из истории городов и строительного искусства древнего*

Қазақстана. – Алматы: АН ҚазССР, 1950. – С. 122.

Марғұлан Ә. *Арқадағы тас мүсіндер* // Білім және еңбек. – Алматы, 1984. – № 9. – 12–16 бб.

Мащук Л.П. *Историческая структура социальных организмов средневековых кочевников* // Советская этнография. – 1967. – № 4. – С. 25–27.

Хасенов Ә. *Қазақстан мәдениеті мен өнерінің тарихы*. – Алматы: Қазақ университеті, 1988. – 1 т. – 188 б.

Шалекенов У. *Көне қала Ақтөбе* // Қазақ әдебиеті. – 1985. – 15 қазан.

Özet

Makalede, Büyük İpek Yolu mirasının kültürel turizmin gelişimindeki önemi incelenmektedir. Büyük İpek Yolu şüphesiz Asya ve Avrupa halklarının yaşamlarında önemli bir ekonomik ve politik öneme sahiptir. Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi gören İpek Yolu sayesinde hem ticaret hem de kültürel alanda halkların etkileşimini ve işbirliği gerçekleştirmiştir. Ayrıca, uluslararası iletişim ve iletişimin en harika yolunun ticaret, kültür ve bilimin yolu olduğu gerçeğine de tanıklık edilmiştir. Bu nedenle, zamanımızda Büyük İpek Yolu geleneğini yeniden canlandırılmalıdır.

Anahtar kelimeler: Turizm, kültürlerarası diyalog, Doğu ve Batı, küreselleşme, değerler.

(Maldibek A., Dayrabayeva G., Ulusal Turizmin Geliştirilmesi Bağlamında Büyük İpek Yolu'nun Kültürel Mirası)

Резюме

В статье рассматривается значение наследия Великого Шелкового пути в развитии культурного туризма. Великий Шелковый путь несомненно имел важное экономическое и политическое значение в жизни народов Азии и Европы. Он служил своеобразным мостом между Востоком и Западом, благодаря которому происходило взаимодействие и сотрудничество народов как в торговой, так и в культурной сфере. Он свидетельствует ещё и о том, что самым прекрасным способом контактов и общения народов является путь торговли, культуры и науки. И именно поэтому в наше время актуальным стал процесс восстановления традиций Великого Шелкового пути.

Ключевые слова: Туризм, межкультурный диалог, Восток и Запад, глобализация, ценности.

(Малдыбек А., Дайрабаева Г. Культурное наследие Великого Шелкового пути в контексте развития национального туризма)